

Beeldenstorm in Leeuwarden

t.g.v. de oecumenische viering 'Betinking earste reformatoryske tsjinsten yn Ljouwert 450 jier lyn'

Zondag 11 september 15.00 uur in de Bonifatiuskerk te Leeuwarden

door Lammert de Hoop *

Velen van u herinneren zich vast dat bekende plaatje in de vaderlandse geschiedenisboekjes: een hoge grote kerk waarbinnen ladders tegen de muren op staan om heiligenbeelden neer te halen. Oproerige protestantse burgers molesteren het katholieke kerkinterieur. Met deze 16^e eeuwse gravure staat de beeldenstorm van 1566 in ons collectieve geheugen gegrift.

Ik sta vandaag stil bij twee vragen:

- Wat gebeurde er in 1566 in deze stad, Leeuwarden?
- Waarom ging het in Friesland anders, dan in andere gewesten in de Lage Landen?

Geen beeldenstorm

De Beeldenstorm begon begin augustus 1566 te Steenvoorde in Vlaanderen. In een paar weken slaat ook in andere zuidelijke steden, tot aan Amsterdam en Utrecht, de vlam in de pan. In Leeuwarden houden magistraten het hoofd koel en steken de

koppen bij elkaar: stadsrentmeester Cornelis Fonck, de burgemeesters Tjerk Walles en Alle Teyes, en de hoofdman van de schutterij. Zeg maar het toenmalig B&W en de hoofdcommissaris van politie. Ze zijn het snel eens. Van alle Friese steden staan in Leeuwarden de meeste kerken: de drie parochiekerken Oldehove of St. Vitus, Niehove of H. Maria kerk en de St. Catharijnekerk. Daarnaast nog vier kloosterkerken en drie kapellen. Een hoog afbreukrisico dus. Te meer omdat bij menig geestelijke en parochiaan wel sympathie leeft voor protestants gedachtengoed. De Leidse historicus Woltjers, kenner van de Hervormingstijd van Friesland, noemt dit 'protestantiserenden': diverse pastoors in Friesland hadden al langer openlijk vraagtekens gezet bij gangbare dogma's en gebruiken in de kerk, zoals de gewijde hostie zien als letterlijk het lichaam van Christus, de heiligenverering, geloof in het vagevuur, verkoop van aflaten.

De stadsbestuurders willen onruststokers een slag voor zijn. Ze besluiten twee calvinistische predikanten uit te nodigen hun verhaal te doen in de kerken van Leeuwarden. Contacten zijn dichtbij. De stad Embden in Ost-Friesland was een vrijplaats voor Calvinisten. Twee van hen, Martinus Eliacus en Antonius Nicolai, zijn afkomstig uit Friesland en waren vroeger als pastores werkzaam in Hogebeintum, Stiens en Tzum. Ze logeren bij de notabelen en krijgen toestemming vanaf 8 september in de kerken openlijk te preken. Vooraf geven de mannen aan het wel storend te vinden hun prediking te doen onder toezien oog van heiligenbeelden. Prompt besluiten de bestuurders vooraf uit alle drie parochiekerken de beelden netjes te verwijderen en tot nader order op te bergen. Van oproer en grootscheepse vernieling geen sprake. Alleen het sacramentshuis van de St. Vituskerk/ Oldehove raakt beschadigd en er is wat baldadigheid in de Catharijnekerk. Zelfs de stadsgilden krijgen tijd hun spullen uit de kerk te halen. Martinus en Antonius houden op zondag 8 september in de St. Vitus een preek. Antonius trapt af met een 'sermoen' van 's ochtends 7 uur tot half 10 's morgens. Martinus volgt 's middags om een uur. Op vrijdag 13 september in de Catharijnekerk beklimt na Antonius, pastoor Stik van de St. Vituskerk en andere collega's de kansel om met 'screyende oegen' berouw te tonen over eerdere verkondigingen. Het kerkvolk luistert welwillend. Van de Leeuwarder pastoors verklaren heer Douwe en heer Yvo vast te houden aan katholieke leer. En ook dat wordt gerespecteerd.

Vanaf september beginnen maandenlang onderhandelingen tussen Leeuwarden, adel en gewestelijke bestuurders enerzijds en de stadhouder/ legeraanvoerder Aremberg anderzijds. Hij is gestuurd door landvoogdes Margaretha van Parma in Brussel om de oude orde te herstellen. De visie van de Friese bestuurders sluit aan bij de concessie, die de landvoogdes onder druk van het oproer had gedaan aan eisen van Hollandse edelen als Oranje, Egmond en Hoorne. Hun voorstel was pragmatisch: Laat voorlopig ruimte voor protestantse prediking tot de uitkomst van een speciale Staten Generaal en de Spaanse koning over een definitieve regeling van de godsdienstkwestie. Vanuit Friesland bezoeken drie gematigde katholieke edellieden - Roorda, Idzerda en Cammingha – later dezelfde Margaretha van Parma

in Brussel (januari 1567). Ze komen er achter dat, ondanks alle onderhandeling met Aremberg in het najaar, Filips II in Madrid en Margaretha van Parma in Brussel nooit echt van plan waren geweest ruimte te bieden aan protestantse prediking. In januari 1567, als Filips II Hertog Alva naar de lage Landen stuurt met een flinke legermacht, komt Aremberg met een wat kleinere legermacht de kerkelijke schapen en bokken alsnog scheiden onder dreiging van bestraffing en executie van protestantse ketteren. De repressie neemt toe. In mei dat jaar wordt een schip met 100 vluchtelingen na arrestatie veroordeeld tot executie, verbanning of de galeien. Het jaar daarop (1568) worden in respectievelijk juni en december drie uitgesproken protestantsgezinde edellieden - Beyma, Buma en Galama – door de beul in Rupelmonde en het Brusselse Vilvoorde onthoofd na verhoren op de pijnbank. Pastores in Friesland die zich eerder protestants-'minded' hadden uitgelaten mogen zichzelf herroepen op straffe van een geldboete.

De tussengroep van 'protestantiserenden' moet onder druk kiezen. De beide burgemeesters Tjerk Walles en Alle Teyes vluchten naar Oost Friesland. We zien ze in 1567 terug in het protestantse leger van Lodewijk van Nassau, de broer van Willem van Oranje, die met een veldtocht in het noorden bijdraagt aan de opstand tegen Filips II. In 1567 belanden we in de volgende fase van repressie met speciale rechtspraak door Inquisitie en de Raad van Beroerten. Katholiek en protestant gaan de strijd aan over kerk en gezag. In 1578 komt er alsnog een beeldenstorm in Leeuwarden, waarbij drie kerken worden geplunderd en beelden op straat kapot geslagen.

Waarom in 1566 geen Beeldenstorm in Friesland?

Allereerst lag de godsdienstige kaart hier anders dan elders. Eerder deze eeuw had de doperse beweging al veel beroering gewekt, ook in Friesland. Een bloedige onderdrukking van radicale doopsgezinden in Oldeklooster in 1535 lag nog vers in het geheugen. Onder leiding van de vreedzame oud-pastoor Menno Simons uit Pingjum sloten de dopers zich af in eigen gemeenten buiten de kerk. De 'mennisten' gingen geen strijd aan met de gevestigde kerk maar hadden in Friesland, met name de zuidwesthoek veel aanhang. Daarnaast bestonden binnen de reguliere kerk in Friesland vier stromingen: een conservatieve kleine groep die de Contra-Reformatie steunt; veel gematigde traditionelen en een aanzienlijke diffuse groep van protestantiserenden. Daarnaast een kleine minderheid uitgesproken protestantsgezinden. Friesland voelde, met andere woorden, aan den lijve het voordeel van godsdiensttolerantie. Wat ook meespeelde in deze 'Friese vrijheid': het kerkelijk toezicht van hogerhand door de bisschop van Utrecht ging al tijden niet verder dan het innen van geld. Volgens de kerkelijke wet was bijvoorbeeld celibaat verplicht voor priester en pastoor. In de praktijk leefde menig pastoor echter zonder problemen met vrouw en kind tussen zijn gemeente. Friesland claimde eigen ruimte.

Bestuurlijk speelde iets vergelijkbaars. De Friese Staten, de adel en het Hof van Friesland voelden zich gerechtvaardigd eigen invulling te geven aan de letter van de wet uit Brussel en Madrid. Het gewest beriep zich op eigen rechten en privileges,

toegekend door keizer Karel de V, de vader van Filips II. In 1566 denken de Friese bestuurders lang dat Aremberg strenger in de leer is dan zijn bazin, de landvoogdes Margaretha van Parma. Ze verwachtten ook dat de Spaanse koning een landelijke Staten Generaal bij elkaar zou roepen om de godsdienstvrijheid definitief te regelen. Tot die tijd kon je protestantse preken toestaan. In augustus 1566 was dit laatste als concessie bedongen bij de landvoogdes door de adellijke Hollandse gezanten Oranje, Egmond en Hoorne. Ook op termijn, als vanaf 1567 de repressie toeneemt, blijft het aantal doden en verbanningen in Friesland nog relatief beperkt. Wel nemen meer gematigden de wijk naar het protestantse kamp, zoals we zagen met de tweede Leeuwardense burgemeesters.

Terugblik

Als godsdienststrijd vermengt raakt met politieke dwang om te handhaven is dat het begin van het einde. Ook al duurt het nog vele decennia. Als nieuwe ideologie de macht overneemt kan hetzelfde gebeuren. De Friese Staten kiezen uiteindelijk voor het protestantisme tegenover Spanje en de katholieke kerk. De breuk leidt in 1580 tot een afbraak van kerkelijk erfgoed waar de gemiddelde beeldenstorm 'peanuts' bij was. Geen gewest in de Lage Landen kende zoveel kloosters en abdijen als Friesland, maar alle vijftig zijn ze steen voor steen afgebroken. De landerijen worden overgenomen door de Friese adel die voor het overgrote deel overstapt op protestantse kerkgang. De fraaie herenbanken in vele 'âlde Fryske tsjerken' vandaag de dag getuigen er nog van.

Het jaar 1566 en de tijd daarvoor laten zien hoe in Friesland andersdenkenden binnen en buiten de kerk lang vreedzaam onder één dak of naast elkaar leefden. Totdat door politieke druk en militair geweld een scheiding van geesten wordt afgedwongen. Om in dit verleden iets van het heden te herkennen is niet zo moeilijk. Al zijn natuurlijk de oorzaken en verhalen in elke tijd en op elke plek anders gekleurd. Denk aan conflictgebieden in onze tijd als Noord-Ierland, voormalig Joegoslavië, de Islamitische Staat, Turkije.

De historicus of journalist kan ieder verhaal uitleggen, maar hij blijft een toeschouwer aan de zijlijn. Wie er middenin zit heeft het moeilijker. Hoe blijf je als gewone burger jezelf en tegelijk ruimhartig tegenover anderen als spanningen oplaaien? En de bestuurder die maatregelen moet nemen, staat voor dilemma's: Wat helpt om duurzame sociale vrede te vestigen?

De huizen in deze wereld moeten nog altijd door mensenhanden worden gebouwd.

(volgt lied in liturgie : *'Yn dit hûs mei hannen boud'*)

*Lammert de Hoop is historicus en zelfstandig communicatie-marketingadviseur (Cronique Communicatie; Idehoop@cronique.nl). Kerkelijk is hij als (vrijwillig) beheerder/rondleider betrokken bij de RK Bonifatiuskapel in Dokkum.